

Sosyal Sorumluluk Örneği olarak Türk Kültüründe Hayrat Geleneği ve Vakıflar

The Tradition of Philanthropy and Foundations In Turkish Culture As An Example of Social Responsibility

Birol Demircan, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi., E-Posta: birol.demircan@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Sorumluluk,
İletişim,
Hayırseverlik,
Vakıflar.

Öz

Çalışmada, sosyal sorumluluk kavramının tarihsel ve toplumsal bağlamı dışında tartışıldığı tespitinden hareket edilerek, kavramın temelinde yer alan hayırseverlik kültürü üzerinde durulmuştur. Türk kültüründe hayırseverlik kurumu olan Vakıfların ele alındığı çalışmada, vakıfların yüzyıllar boyunca iktidarın egemenlik ilişkileri içerisinde topluma hizmet ettiği ve kültürel bir yapıntı olarak hayrat geleninin toplumda zaten var olduğu tartışılmıştır. Kavram üzerine durulurken, öncelikle sosyal sorumluluk kavramına ilişkin literatür taranarak kavramın nasıl açıklandığı ele alınmış, daha sonra kültürel çalışmalar bağlamında hayratı geleneği ve kültür tartışmalarına yer verilmiştir. Böylelikle, vakıfların faaliyet alanları üzerinden betimleyici bir analiz yapılmıştır. Bu analiz ile kültürel yapılar olarak hayratlar değerlendirilmiş ve yeni bir okumaya tabi tutulmuştur. Sonuç olarak, kültürel çalışmaların bakış açısıyla değerlendirilen hayratı geleneği ve vakıflar, iktidar ilişkileri içerisinde iktidarın el değişmesine bağlı olarak dönüşümlere uğradığı görülmüştür. Ancak sosyal sorumluluk kavramının yeni bir durum olarak sunulduğu bir dönemde tarihsel ve toplumsal bağlam içinde vakıfların kurum olarak kültürün bir parçası olacak şekilde toplumsal işlevini yerine getirdiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, sosyal sorumluluk veya hayırseverlik kavramının özellikle “sosyal adalet” gibi bir kavram etrafında tartışılması gereken önemli bir yönünün olduğu vurgulamalıdır. Hayrat geleneğinde inanç sistemlerinin temel belirleyici oluşturduğu, egemenlik ilişkileri iktidar simgesi ve itibar kaynağı olarak zaman zaman işlevsizleştiği, her şeyden önce de toplumsal iletişimin önemli bir mecrası olduğu tespit edilmiştir.

Keywords:

Social Responsibility,
Communication,
Philanthropy,
Foundations.

Abstract

In this study, the charity culture, which is at the basis of the concept, is emphasized by starting from the determination that the concept of social responsibility is discussed outside its historical and social context. In the study in which Foundations, which are charitable institutions in Turkish culture, are discussed, it has been argued that the foundations have served the society in the sovereignty relations of power for centuries and that the people who come to charity as a cultural structure already exist in society. While focusing on the concept, first of all, the literature on the concept of social responsibility was reviewed and how the concept was explained, and then, the tradition of charity and culture discussions were included in the context of cultural studies. Thus, a descriptive analysis was made over the fields of activity of the foundations. With this analysis, the charities as cultural structures were evaluated and subjected to a new reading. As a result, it has been observed that the charity tradition and foundations evaluated from the point of view of cultural studies have been transformed due to the change of power within the power relations. However, it should be noted that in a period when the concept of social responsibility was presented as a new situation, foundations fulfilled their social function as an institution as a part of culture. It should also be emphasized that the concept of social responsibility or philanthropy has an important aspect that should be discussed, especially around a concept such as “social justice”. In the philanthropy tradition, it has been determined that belief systems constitute the basic determinants, sovereign relations become dysfunctional from time to time as a symbol of power and reputation, and above all, it is an important medium of social communication.

Giriş

Halkla ilişkiler uygulamaları arasında yer alan sosyal sorumluluk kavramı günümüzde kurum itibarı, kurum imajı, marka değeri ve nihayetinde işletmelerin kar maksimizasyonu için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaygın bir şekilde sosyal sorumluluk kavramı toplumsal ve tarihsel bağlarından uzak bir şekilde değerlendirilmekte, hatta yeni bir olgu olarak sunulabilmektedir. Bu bakış açısının aksine kavram tarihsel ve toplumsal bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, kavramın zengin bir tarihsel geçmişinin olduğu görülecektir. Başka bir anlatımla sosyal sorumluluk kavramının planlı bir stratejik iletişim biçimi olarak kullanılması söz konusu olmadan önce de toplumsal yapı içerisinde aynı fonksiyonu yerine getiren hayratı geleneği üzerinde durulmalıdır. Ayrıca, hayırseverlik kuruluşları olarak vakıfların yaptığı hayratların iktidarın sorumlulukları arasında yerine getirilen bir toplumsal görev olarak kabul edildiği bilinmeli ve bu bakımdan tartışılmalıdır.

Sosyal sorumluluk uygulamalarını halkla ilişkiler uygulaması olarak görmek aynı zamanda bu uygulamaların kültürel çalışmalar ile ilişkilendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Sosyal sorumluluk kavramının toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde tartışmak için Hoggart, Williams ve Hall'ün ortaya koyduğu eleştirel yaklaşıma değinmekte yarar bulunmaktadır. Hoggart, kültür endüstrisi ürünlerinin ve süreçlerinin halkın üzerinde etkisi ile ilgili olarak bu kültürel etkilerin davranışların dönüşümü üstündeki ağırlığının oldukça yavaş oluştuğunu ve çoğu kez daha eski güçler tarafından nötralize edildiğini belirtmektedir (Mattelart ve Neveu, 2007: 24). Bu açıklamadan yola çıkıldığında, sosyal sorumluluk uygulamalarının düşünülen aksine mevcut toplumsal dokuda zaten var olan geleneksel yapıların tarafından biçimlendiği söylemek gerekmektedir. Çünkü halkın kendi kültürel dokusuna uygun iletişim formu olarak hayratı geleneğine uygun bir davranış söz konusudur. Hoggart da kültürel yapının kendini yeni olarak endüstrilemiş yapılardan koruduğunu vurgulamaktadır. Raymond Williams ise kültürü iktidar bağlamında değerlendirirken toplumsal yapı içerisinde herhangi tikel bir dönemde başat ve etkili anlamlar ve değerler sistemi bulunduğunu belirtir. Williams'a göre, kültür açısından da başatlık ve dışarıda kalma ayrımı yapılmaktadır. Kültür ve iktidar aktarıcısı olarak eğitim kurumları da bu sistemin temel icracıları arasında yer almaktadır. Eğitim kurumları aracılığıyla, farklı kesimlerin kendi hayat koşullarındaki yaşantıları ve bu koşullardaki anlamlar ve değerler seçilerek, eleğin altında bazı anlamlar ve değerler bırakılmaktadır. Eleğin altında kalan anlam ve değerler ise süreklilik bağlamında yeniden yorumlanır, sulandırılır, başat kültürün destekleyici ve başat kültürle çelişkili olmayan kültür öğeleri haline dönüştürülür. Öyleyse başat kültürü ve başat tahakkümü oluşturan bu eleme sistemidir (Williams, 1990: 22-39). Williams'ın kültür için geliştirdiği bu açıklamada, kültürel formlarının iktidar ile ilişkisi açıkça ortaya konulmuştur. Sosyal sorumluluk kavramı ya da bu çalışmanın odağında yer alan kültürel form olarak hayratı geleneği bu bakımdan benzer yapılanmaları ve mekanizmaları barındırmaktadır. Alternatif ya da muhalif kültürün başat yapı içinde ifadesini bulamayan, temel olarak geçmişten ve toplumsal formasyondan önceki aşamadan alınan "kalıntısalsal" biçimleri vardır. Kırsal geçmişi ve organik toplumu çağrıştıran düşünceler kültürdeki ve söylemdeki kalıntısalsal öğelerin ve ifadelerin örnekleridir. Bu ifadeler var olanın bir eleştirisinin temelini oluşturmaktadır (Hall, 1999b: 222). Kalıtsal ifadeler ve kültürel

öğeler geçmişten hareketle bir karşıtlık oluşturmaktadır. Kalıtsal ifadeler, yeni anlamlar, yeni değerler ve yeni toplumsal pratikler alanıdır. Topluma ait bu kalıtsallık başat kültür tarafından ancak tehdit oluşturmadan ehlileşen bir öge ya da ifade olma koşuluyla kısmen kabul edilmektedir. Geleneksel yapılar da bu türden ifadeler içermektedir. İktidarın işlemesi için aynı zamanda tabi kesimlerin rızasını kazanmak da gerekmektedir. Michel Foucault'un söylediği gibi ifadeler kurumlar aracılığıyla görünür kılınır ve bu yapılar egemenlik ilişkilerindeki rızanın nasıl inşa edildiğini analiz etmek bakımından iyi birer örnektir. Bu yapılar kimi zaman iktidarın görünür yüzü olan hayrat yapıları olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere, vakıflar tarafından yürütülen hayır işleri olarak çeşme yapmak, aşevi işletmek, kütüphane, okul ve inanç mekânları gibi hayrat yapılarını yürütmek iktidarın ifadeleri ve egemenlik ilişkileri bağlamında ele almak mümkündür. Sosyal sorumluluk kavramına bu bakımdan eleştirel yaklaşıldığında kavramın tartışmalı olduğu da görülecektir. İktidar ilişkileri düşünülmeden, toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde kavram değerlendirilmeden derinliğine bir analizin yapılabilmesi mümkün gözükmemektedir. Kültürel yapılar ve iktidar ilişkileri bir arada düşünüldüğünde, Türk kültürel yaşamında hayratı geleneğinin yaygın bir şekilde iktidar göstergesi olarak yer aldığı görülecektir. Ayrıca, kültürel form olarak hayırseverliğin binlerce yıldır devam eden bir toplumsal davranış olduğu da düşünülürse, literatürde tartışılan sosyal sorumluluk kavramına ilişkin ele alış biçiminden farklı bir bakış açısı bu çalışmada ortaya konulmuş olacaktır. Yine, inanç ve düşünce sisteminin aynası olarak değerlendirilen hayratı geleneğinin toplumsal iletişim biçimi olarak işlevselleştiğini ve kültürel belleğin izdüşümlerinden bir tanesi olduğunu bu bakımdan belirtmek gerekmektedir. Çalışmada, Türk kültürel yapısı içerisinde önemli bir gelenek olarak vakıflar aracılığıyla yapılan hayratların ve hayratı geleneğinin yapıları birer iktidar göstergesi olarak betimlenecektir. Kültürel yapı içerisinde gelenekselleşen hayratlar varlığı yeni olarak sunulan stratejik iletişim biçimlerinin iddiasının aksine köklü bir geleneğin devam eden bir formu olarak değerlendirilecektir. Vakıfların niceliksel ve niteliksel yönleri tarihi bağlamı içerisinde ele alınırken, faaliyet alanları üzerinden çeşitli betimleyici çıkarımlar yapılacaktır. Bu bakımdan sosyal sorumluluk uygulamalarının tartışıldığı günümüz bakış açısının dışında gelenek, kültür ve iktidar kavramları yeni bir okumaya tabi tutulacaktır.

Sosyal Sorumluluk ve Hayratı Geleneği İlişkisi

Halkla ilişkiler uygulaması olarak sosyal sorumluluk kavramı sıkça ele alınan konular arasındadır. Siyasal iletişim bakımından düşünülürse sosyal sorumluluk kavramının temelinde ise sosyal adalet kavramı üzerine yapılan tartışmalar bulunmaktadır. Sosyal adalet, Fransız ihtilali sonucunda önem kazanmıştır. Jean-Jacques Rousseau toplum sözleşmesini, halkın belirli beklentiler altında devleti seçmesi ve devletin kontrolü altına girmeyi tercih etmesi olarak tanımlamaktadır (Rousseau, 2010:13-15). Devletin ekonomik ilişkileri düzenleyen bir rol üstlenmesi ile birlikte sosyal adalet kavramı da gündeme gelmiştir. Ekonomik ilişkilerin toplumsal yapıda ağırlığının artması, kamu ve devlet alanlarının küçülmesi ve toplumsal faydanın nasıl olacağı yönündeki

uygulamaların sorgulanması, ekonomik alanda faaliyet gösteren örgütlerin topluma kendi kar amaçlarının dışında katkılarda bulunması yönünde yaygın bir kanaat oluşmasına neden olmuştur. Buna göre, piyasadaki ürün çeşitliliği ve rekabetin artması gibi gelişmelerin de etkisiyle rekabette kurumsal itibarın öneminin de farkına varan ticari örgütler, halkla ilişkilerin bir uygulaması olarak sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelmiştir. Örgütün sosyal sorumluluklarının artmasında refah devleti anlayışının 1960'larda yaygınlaşması, uzun dönemli kâra yönelik beklentilerin etkisi, etik zorunluluklar, olumlu imajın piyasa koşullarında öneminin artması gibi nedenle sosyal sorumluluk önemli hale gelmiştir (Robbins, 1994: 122). Bu nedenle, halkla ilişkiler uygulamalarından birisi olan sosyal sorumlulukla ilgili halkla ilişkiler uygulayıcısının rolleri konusu ön plana çıkmıştır. Bu roller arasında yardım yapma, çevre sorunlarının çözümü yönünde katkı sağlama, sağlık ve eğitim ile ilgili sorunlara eğilme konularında işletmelerin hayırsever rol üstlenmesi gerektiği üzerinde bir oydaşma söz konusu olmuştur (Kim ve Reber, 2008: 3). Sosyal sorumluluk piramidi olarak adlandırılan bu roller konusunda ekonomik, yasal, etik ve hayırseverlik sorumlulukları sıralanmaktadır (Carroll, 1991: 40-44). Archie Carool'un sosyal sorumluluk piramidi olarak gösterdiği ve üst sıraya koyduğu hayırseverlik odaklı sosyal sorumluluk hiyerarşisinde, Geofley Lantos stratejik odaklı bir sosyal sorumluluğu bu hiyerarşinin en üstüne konumlamaktadır (Lantos, 2002: 206). Bir karşılık beklemeden topluma hayırseverlik yoluyla katkıda bulunmak artık tartışmanın başka bir yere evrildiğini göstermektedir. Müşteri odaklı pazarlamanın yaygınlaşması, rekabetin artması, hayırsever odaklı sosyal sorumluluk uygulamalarının sivil toplum örgütleri tarafından yapılır hale gelmesi bu durumun nedenleri arasındadır (Yönet, 2005: 256-257). Ayrıca devlete ödenen vergilerden yapılan hayırseverlik faaliyetleri örgütün nihai karından yapılmadığı için uygulamaların stratejik olduğu yönünde bir kabul de söz konusudur (Yönet, 258). İşletmelerin pazarlama ve tutundurma bütçelerinden yapılan harcamalar hayırseverlik olarak nitelendirmek gerektiği yönünde görüşler bu bakımdan önemlidir. Ancak, işletmelerin devletin belli konu ve alanlarda vergi muafiyeti ile sağladığı imkânlar kurumların hayırseverlik uygulamalarını stratejik olarak yapmalarına neden olmuştur. Son dönemde vakıf kurmaya yönelik artışın ve vakıf sayısı artışından da bu yönde bir eğilimin olduğunu anlamak mümkündür. Amerika'da 2002 yılında hayırseverliğin kurumsal temelde bir önceki yıla göre %10,5'lük artış göstermesinde vergi muafiyetinin etkisini görmek mümkündür (Stinson, 2004: 25). Eğitim, sanat, sağlık ve çevre gibi konularla sınırlandırılan devlet muafiyetleri bu bakımdan yapılan sosyal sorumlulukların ağırlıklı olarak görüldüğü uygulama alanları olmuştur.

Son dönemde sosyal sorumluluk üzerine yapılan tartışmalar işletme odaklı bir bakış açısı ile hayırseverlik için yapılan faaliyetlerin kar, vergi, devlet, müşteri ve pazarlama gibi dinamikler gözetilerek yapıldığı, pazarlama ve satış odaklı bir bakış açısının hakim olduğu açık bir gerçektir. Oysaki kültürel yapı içerisinde bu türden hayırseverlik faaliyetleri toplumsal iktidar ilişkileri içerisinde kendiliğinden yürüyen bir toplumsal davranıştır. Bu davranışın temelinde yatan sosyo-politik nedenler üzerinde durmadan önce iktidar ve kültür bağlamında hayırseverlik ilişkisine değinmekte fayda bulunmaktadır.

Kültür Kuramı ve Hayırseverlik

Tarihsel olarak bakıldığında kültür ve toplum arasındaki ilişki, kültürel gelenek ile kültürel farklılık ve çeşitlilik arasındaki etkileşimle ilgili argümanlar kapsamında değerlendirilmektedir (Marshall, 1999: 442). Sosyal bilimde kültür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatmaktadır. Sosyal antropologların kültürle ilgili düşünceleri bu bakımdan büyük ölçüde Edward Tylor'ın 1871'de yapmış olduğu, kültürün bilgi, inanç, sanat, ahlâk ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı gösterdiği şeklindeki tanıma dayanmaktadır. Kültürün arkeolojideki kullanımı da insan toplumlarının bütünselliğini kabul etmekle birlikte, maddi kültür yani yapıntılar ile öğrenim ve gelenekle aktarılan pratikler ve inançlar, maddi olmayan ya da adapte edici kültür arasında bir ayrıma gitmektedir (Marshall, 1999: 443).

Kültürün neliğine ilişkin birçok tanım yapılmakla birlikte kültürün gelenekler yoluyla aktarılan ve iletilen her şey olduğu konusunda ortak bir kabul söz konusudur. Bu çalışma için de kültür kavramının tarihsel etimolojisini tartışmaktan çok kültürel bir motif olarak Türk hayırseverlik geleneğinin yapılış nedenleri üzerine bir tartışma başlatmak, kurumsal bir ifadesi olarak vakıfların faaliyet alanları üzerinden iktidar, gelenek ve sosyal sorumluluk tartışmaları bağlamında betimleyici bir çalışma yapmaktır. İletişim çalışmaları açısından da daha önce belirtildiği gibi kültürel çalışmalar bu bakımdan önemli veriler ortaya koymaktadır.

Kültürel kuram kültürün dinamiğini anlamayı ve kavramsallaştırmayı amaçlayan çeşitli girişimler için kullanılan bir terimdir. Kültürel kuram ayrıca, kültür kavrayışının kendisinin simgelediği zeminin bir kısmını kapsamak için benimsenen kavramlarla yapılan bir mücadeleyi de içermektedir. Raymond Williams'in kültürü "bütün bir hayat tarzı" olarak, Thompson'ın da grupların toplumsal ve maddi varoluşun hammaddesini "kullanmasını sağlayan bir alan olarak vurgulaması, kültür konusunda yeni düşünme biçimlerinin önünü açmıştır (Marshall, 1999: 444-445). Bu yazarların ikisi de, kültürün yaşayan boyutunu, aktif ve kolektif bir süreç olan anlamlı hayat tarzları kurma sürecini ele almayı tercih etmişlerdir (Marshall, 1999: 446). Yapısalcılar ise canlı biçimleri yerine kültürel diller ve kodlarda somutlaşmış şekliyle dışsal, sembolik yapılardan oluşan bir işaretleme sistemi olarak değerlendirmektedir. Bu iki yaklaşımla ilgili karşıtlığı Gramsci'nin kültürün siyasal ve ahlaki liderlik ile otoritenin biçimlerinin şekillenmesindeki rolüne odaklanarak aşmaya çalışmıştır (Hall, 1995). Kültürel kuram içinde Michel Foucault'nun kültürel dillerin ve iktidar ile temsil arasındaki iç bağıntının anlaşılması çerçevesinde şekillendirilen daha söylemsel bir anlayıştır. Foucault, kültürün tarihsel bakımdan hem devletin bir nesnesi hem de bir aracı olarak gelişmesi hakkındaki görüşleri önemlidir (Revel, 2012).

Kültürel kuramcılarının iktidar, egemenleşme ve kültür bağlamında ortaya koydukları görüşler kültürel yapılarını iktidarın nasıl araçsallaştırdığı ve kurumsallaştırdığını göstermektedir. Bir kültürel ifade ve faaliyet alanı olarak hayırseverliğin kurumsallaşmış hali olan Vakıflar da iktidarın araçsallaştırdığı bu yapılar arasında yer almaktadır. Bu bakımdan vakıfların iktidar ile ilişkisi şu şekilde açıklanabilir. Mikro veya makro iktidarın tahakkümün uygulanması tek bir birleşik yönetici sınıf ya da grup ya da kesim

tarafından değil, bağlamsal bir ittifakla mümkün olmaktadır. İktidarın sadece somut bağlamsallıklar da inşa edilmesi tabii kesimlerin massedilmemektir (Hall, 1999b: 223). İçerimlemeyen ve massedilmeyen kesimlerin kendine özgü kültürü olarak bu kesimler tarafından korunmaktadır. Ekonomik ve iktidar yönünden egemen olanların mevcut gücünü betimlemek için dil ve ifadeler kültürel yapılarla birlikte kullanılmaktadır.

Hayratı geleneğini bir bakıma bu bakış açısıyla değerlendirmek mümkündür. Hayırseverlik kavramı yunanca sevgi anlamına gelen ‘philen’ ve insan anlamına gelen ‘anthropos’ kavramlarının birleşiminden oluşan insan sevgisi anlamına gelmektedir (Balıkçioğlu ve Karacaoğlu, 2007: 123). Hayırseverliğin temelinde insan sevgisi yatmaktadır. Hayırseverliği yapmak için ise örgütlü toplum içinde kurumlara ihtiyaç vardır. İşte bu kurumlar egemenlik ilişkilerinin birer sonucu olarak meydana gelmektedir. Hegemonyanın kurulması ve iktidara sahip olanların iktidara tabi olanlarla diyalektik ilişkisi bu yapılar üzerinden kurulmaktadır. Hayrat yapıları birer kültürel yapı olarak değerlendirilirse eğer, bu yapılar gösterge bilimsel okumalara tabi tutulabilir ve farklı alt metinler üzerinde durulabilir. Kültürel birer yapı olarak vakıfların tarih içerisinde nasıl kurumlaştıklarına değinmekte yarar vardır.

Hayrat Geleneğinin Kurumsal Yapısı Olarak Vakıflar

Batı tipi toplumsal yapı ile doğu tipi özellikle orta doğu arasında önemli bir fark olarak kurumsallaşma konusu öne sürülür. Batının kurumsallaşarak sistemli bir toplumsal yapı oluşturduğu ve sorunların üstesinden kolaylıkla geldiği düşünülür. Batı'nın kurumsallaşma konusundaki başarısı övgü bazı zamanlar da imrenilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Türk toplumsal yapısında da bu tür kurumlaşmalara yapılar arasında vakıflar hayırseverlik geleneğinin kurumsallaşan toplumsal örgütlü yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıflar bu bakımdan yardımlaşma ve dayanışma duygusundan oluşan hayır etme geleneğinin kurumsallaşmış halleridir. Arapça bir sözcük olan ‘vakf’; “tamamen verme, büsbütün verme” anlamına gelmektedir. Hayır işlerinin yapılması ister dini gerekçelerle isterse de iktidar göstergesi olarak yapılması Selçuklu ve Osmanlı'dan günümüze 52000 vakıf bulunması nedeniyle toplumsal yapıda önemli bir yardımlaşma işlevini yerine getirmiştir (<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar>).

Tarihsel olarak flentropi yani hayırseverliğin toplumsal kesimler arasındaki ekonomik gelir konusunda bir adalet sağlama yanında toplumsal yaşamda huzurun ve toplumsal gelişim için önemli olmuştur. Tarihsel olarak bu amaca yönelik Selçuk ve Osmanlı devletlerinde vakıfların önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Modern devletin yerine getirdiği birçok sosyal hizmetin geçmişte vakıflar aracılığıyla yapıldığı da bilinen diğer bir gerçektir. Bunun yanı sıra vakıflar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında sağladıkları aşevleri, eğitim ve ibadet mekanları nedeniyle önemli hizmetler görmüştür. Vakıflar eğitim, sağlık ve inanç yönünde hizmet verirken 19. ve 20. yüzyılda modernleşme ve batılılaşmayla birlikte yerlerini daha çok sivil toplum örgütlerine bırakmıştır. Vakıflar dini inanç hizmeti gören kurumlar niteliğinden sıyrılarak modern dünyanın sivil toplum kurumları arasına girmiştir. Ancak hiçbir geleneksel yapı eski yapısından tamamen uzaklaşması söz konusu olamamaktadır. Sosyal devlet anlayışının hakim olması ile birlikte

eğitim, sağlık ve sosyal adalet gibi konuların devletin görevleri arasında görülmeye başlaması, artık vakıfların toplumsal işlevini de dönüştürmüştür.

Modern dünyada hayırseverlik ile ilgili üç farklı gelenek söz konusudur. Roma/Bizans bu gelenekte önemli bir yer tutar (Çizakça, 2000: 5). Osmanlı vakıf sistemi her ne kadar Bizans vakıf sistemini kullansa da İslam, içerik olarak bu sistemin temel yapısını belirlemiştir. Osmanlı vakıf uygulamaları 19 ve 20. Yüzyılda batı etkisine maruz kalmıştır. Batı etkisi Osmanlı'da merkezileşme olarak tanımlanmış, vakıfların yerel niteliklerden çıkararak merkezi bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.

Hayırseverlik ya da zenginin yoksula yardımı Osmanlı'da vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu yardımlaşmanın temelinde ise iki temel neden bulunmaktadır. Birinci neden kendi iktidarını ve meşruiyetini göstermek için güç simgesi olarak görülmesidir. İkinci neden ise dini kaygılar ve emirler doğrultusunda vicdan ile ilgilidir. Ancak, Osmanlı'da vakıflar mülkiyet haklarının korunmasına, vergi muafiyeti nedeniyle gönüllü hizmetlerin yapılmasına olan ilgiyi artırmıştır. Ayrıca, vakıflar iş yönünden belli ilkelerin oluşmasına neden olmuştur. Köprüler, yollar, limanlar, deniz fenerleri, kütüphaneler, sarnıçlar, su bentleri, çeşmeler ve kaldırımlar inşa edilmesi vakıfların kamusal bir hizmet yaptığı anlamına gelmektedir. Hayır işlerinin vakıflar tarafından yapılması toplumsal adaletin de yerine getirilmesine aracılık eden kültürel bir işlev olmuştur. Kültürü iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirildiğinde iktidarını göstermek isteyen veya kendi iktidarını perçinlemek isteyen seçkinlerin hayratlar yapmışlardır. Kimi zaman ölümsüzlük isteği, kimi zaman hatırlanmak güdüsü kimi zaman da güç istenciyle yapılan hayratlar, yine bu dünyanın iktidar ilişkileriyle ilgilidir. Anadolu'nun birçok köşesinde mikro iktidar sahibi insanların bile çeşmeler yaptırarak, çeşmenin yaptırınının isminin yapılması ve isminin önünde toplumsal statülerini belirten ibarelere yer verilmesi bu durumun önemli bir kanıtı olarak değerlendirmek gerekir.

Osmanlı döneminde devlet ve vakıflar işbirliği yapmaktadır. Vakıflar Osmanlı döneminde bağış, mülk ve arazi gelirleri ve küçük esnaf ticaretinden elde edilen kazançlara sahiptirler. Vakıflar tarafından daha önce sayılan hizmetler bu gelirler ve kazançlarla sağlanmıştır. Devlet katında iyi bir mevkiye bulunan veya ticaretle zenginleşen bir birey dini yaptırımlar veya iktidar göstergesi ya da iktidara iyi görünme motivasyonu ile gerekli gördüğünde bir vakıf kurmak için kadıdan izin almak zorundaydı. Bu bağlamda iktidar ve kültür ilişkisi ve kurumlar arasındaki ilişkiye dikkat etmek gerekir. Bu bireylerin vakıf kurma nedenleri arasında önemli bir gerekçeleri vardı: Osmanlı elitlerinin malları müsadere edilebilmesiydi. Zengin ve seçkin Osmanlı asilzadesinin mülkünü korumasının neredeyse tek yolu mülkünü vakfetme ve İslam yolunda hizmete sunmasından geçiyordu. Ayrıca, böyle bir bağış ve vakfetme devlet ve yönetim katında bir itibar edinme vesilesiydi.

Vakıflar gelirlerine yönetim biçimlerine ve inançlarına göre sınıflanmaktaydı. Bu durumda göstermektedir ki vakıfların sadece birer hayır kurumu olmadan önce toplumsal kesimlerin ve inanç sistemlerinin birer uzantısı olarak kurumlaşmalarıdır. Bu kurumlar kendi faaliyet alanlarında yine iktidarlarına göre hizmet vermektedir. Kimi cemaat vakıfları yine inançları doğrultusunda bu vakıflar üzerinden kendi inanç sistemini koruyup kollayacak veya yayacak argümanları bu kurumlar aracılığıyla yapabilmekteydi.

Nakit vakıfları, gayrimenkul vakıfları bir başka ayırım yapılan vakıf türleridir. Nakit vakıfları nakit para ile kadıya kaydettirilirdi. Vakfedilen para borç karşılığı evleri veya arazileri ipotek edilen kişilere verildi. Borcunu ödeyenlere evleri iade edilir, ödeyemeyenler ise menkul veya gayrimenkullerini kaybederdi. Borç alındıktan itibaren de borçlu menkul ve gayrimenkuller için kira ödemeye başladılar. Vakıflar sistemi bu şekilde bir nevi banka işlevi görmekteydi. Vakıf da bu şekilde gelirlerini oluşturmaktaydı. Gayri menkul/emlak vakıfları ise dükkân, hamam, İşhanı gibi emlak kiralarından elde edilen gelir üzerine kurulu bir hayır kurumlarıydı. Bu hayır kurumları bir gelenek üzerine oluşan kurumlardı ve bu faaliyetleri yaparak ticaretin bir parçası olmaktadır. Böylelikle iktidar alanlarını genişlete bilmekteydiler. Elde edilen gelirlerle hayratlar yapılmaktaydı. Bu hayratlar yine iktidar alanını genişletmek maksadıyla yapılmakta, yapılan hizmetler inanç sisteminin birer parçası olarak kamusal hizmete sunulmaktaydı.

Osmanlı'da merkezi yapının zayıflamasıyla vakıfların etkisi artmıştır. Feodal yapılar merkezi devletin zayıflamasının yerini vakıflar aracılığıyla doldurmuşlardır. Ancak 19. yüzyılla birlikte batı etkisi kendini göstermiş, merkezi otorite yeniden inşa edilmiştir. Böylelikle vakıfların yerel kişilerin şahsi iktidar alanı olmaktan çıkmıştır. II. Abdülhamit Han, vakıfların merkezi yapı içerisinde hizmet görmesi için vakıfların yaptığı hizmetleri devlet eliyle yapılan hizmetler haline dönüşmesini sağlamıştır. Seyhülislam'lık'da Bab-ı Mesihat Dairesi kurularak bu daire içerisinde vakıflar devlet yapısı içerisinde eritilmiştir (Özbek, 2016: 185). Osmanlı İmparatorluğunda 20000 civarında vakıf kurulmuştur (Yenişildiz, 1986: 42). Bu vakıfların 5376 mazhat, 322 mülhak ve 161'i azınlık vakıfları olarak Cumhuriyet dönemine aktarılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türk Hayırseverliği: Kurumlar ve Yapılar

Egemen olan iktidar düşüncesi egemenliğini kurumlar aracılığıyla yaymak, tabi kesimlerin rızasının kazanmak, bu kesimlerin egemen kültürel yapıya eklenmesini sağlamak istemektedir. Osmanlı döneminde merkezi otoritenin yeniden sağlanmasıyla vakıflar devlet içerisinde yeniden biçimlendirilmiş ancak toplumsal işlevleri aynen kalmış şahsi iktidarların inisiyatifinden çıkartılmışlardı. Cumhuriyet Türkiye'sinde de benzer bir dönüşüm bu kez iktidarın egemen düşüncesine göre yeniden biçimlendirilmiştir. 1 Temmuz 1922 Meclisin açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, vakıfların haraplıktan çıkartılarak memlekete faydalı hale getirilmesini istemiştir.

Kar amacı gütmeyen kuruluşlar arasında dernekler ve vakıflar bulunmakla birlikte vakıflar malvarlığı ile kamu sisteminden bağımsız kuruluşlardır. Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında ele alınmıştır. Daha açık bir anlatımla Cumhuriyet döneminde vakıfların mal varlıkları gündeme gelen konular arasında olmuştur. Kaplıcalar, kütüphaneler, şadırvanlar, rasathane, aşevleri, okullar, işhanları, köprüler, köşkler, bedestenler çeşmeler, türbeler, oteller, öğrenci yurtları, kilise, sinagog ve camiler ve benzer ibadethaneler vakıfların mülkleri arasındadır. Cumhuriyetle birlikte vakıflar yeniden düzenlenmiştir. Vakıfların sosyal sorumluluk bağlamındaki hizmetleri yeni seküler modernist dünyanın düşünce biçimine göre dönüştürülmüştür. Vakıflara ait okullar Milli Eğitim Bakanlığına aktarılmış, kimi vakıfların malları satılamaz şeklindeki kabul değiştirilerek, bu varlıkların satılabileceğine ilişkin karar alınmıştır.

Günümüz Türkiye'sinde hizmet veren vakıflarla ilgili bilgiler de vermek yerinde olacaktır. Vakıflar genel müdürlüğü resmi internet sayfasında vakıflar; mazbut vakıflar, mülhak ve esnaf vakıflar, cemaat vakıfları, yeni vakıflar şeklinde sınıflandırılmıştır. Özellikle yeni vakıflar konusunda 2000 yılından itibaren yapılan çalışmalara yine aynı sayfa üzerinde görmek mümkündür. 07.08.2019 tarihi itibarıyla mülhak vakıf sayısı 256, cemaat vakıf sayısı 167, esnaf vakfı 1, yeni vakıf sayısı ise 5268'dir. Yeni vakıf çeşitleri içinde 1003 tanesi sosyal ve yardımlaşma vakıfları, 13 tanesi çevre koruma vakıfları, 4253 adet de çok amaçlı vakıf kurulmuştur. 2000 yılında 4560 olan vakıf sayısı 2019 yılına gelindiğinde 5268 olmuştur. 708 yeni vakfın kurulmasına ilişkin olarak şunlar söylenebilir. 2000 yılından itibaren açılan yeni vakıf sayısı sürekli artmıştır. 2018 yılında 155 vakıf kurulmuştur. Vakıflara olan ilgili vakıfların faaliyet alanlarına bakmak fikir vermektedir. Bu bakımdan vakıflar arasında birden fazla faaliyet alanı olan vakıfları da gözetenek, vakıfların 2018 yılında faaliyet gösterdiği alanlar şunlardır:

SEKTÖR ADI	VAKIF SAYISI
Eğitim	1.719
Sosyal yardım	1.487
Sağlık	1.607
Sosyal hizmet	1.423
Sosyo-kültürel, tarih	836
Diğer	423
Mesleki eğitim	480
Sanat	420
Çevre	405
Bilim-Teknoloji	415
Kalkınma	304
Hukuk, insan hakları, demokrasi	296
Spor	272
Tarım hayvancılık	248
Personele yardım	247

Yukarıda görüleceği üzere vakıfların toplumsal yaşamın neredeyse tümüne dokunan faaliyetlerinin bulunduğunu görmek mümkündür.¹ Faaliyet alanına bakıldığında başat kültürün birer devamı niteliğindeki eğitim faaliyetinin öncelikli hayır işleri arasında olduğu görülmektedir. Bu da iktidar alanı olarak vakıfların Raymond Williams'ın ortaya koyduğu iktidar ve kültür ilişkisi açıklamasına uygun bir durumdur. Williams'a göre, kültür açısından da başatlık ve dışarıda kalma ayrımı yapılmaktadır. Kültür ve iktidar aktarıcısı olarak eğitim kurumlarının hizmeti sistemin temel icracıları arasında yer almaktadır. Eğitim kurumları aracılığıyla, farklı kesimlerin kendi hayat koşullarındaki

1 Bu başlık altında yer alan bütün bilgiler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün resmi internet sayfasından temin edilmiştir.

yaşantıları ve bu koşullardaki anlamlar ve değerler seçilerek, eleğin altında bazı anlamlar ve değerler bırakılmaktadır. Öyleyse başat kültürü ve başat tahakkümü oluşturan bu eleme sistemidir (Williams, 1990: 22-39). Bu nedenle, vakıflar aracılığıyla egemen iktidar kendi görüşünü eğitim üzerinden üretmek istemektedir denilebilir.

İktidarın tahakkümün uygulanması bağlamsal bir ittifakla mümkün olmaktadır. İktidarın sadece somut bağlamsallıklarla inşa edilmesi tabi kesimlerin massedilmemesi anlamına gelmektedir. İçerimlemeyen ve massedilmeyen kesimlerin kendine özgü kültürü, bu kesimler tarafından korunmaktadır. Ekonomik ve iktidar yönünden egemen olanların mevcut gücünü betimlemek için dil ve ifadeler kültürel yapıntılarla birlikte kullanılmaktadır (Hall, 1999b: 223). Faaliyet alanlarına bakıldığı zaman vakıfların hayata ilişkin her alanda etkin görevler üstlendikleri Hall'ün bahsettiği iktidarın bağlamsallıkları ve tabi olan kesimlerin kültürünün yaşamasına olanak tanıyan bir niteliktedir.

Tüm vakıfların faaliyet alanları düşünüldüğünde ve vakıfların tarihsel bağlam içerisinde değerlendirildiğinde kimi zaman kişilikler üzerinden kurulan feodal iktidarların kimi zaman devlete hakim olan egemen düşünce sisteminin vakıfları yeniden düzenleyerek ve biçimlendirerek kendi iktidar ilişkilerini düzenlediğini görmek mümkündür.

Sonuç

Mitolojide Prometheus'un yarattığı balçıktan insanları Zeus beğenmediği için yok etmek istediğinde, Prometheus, onları kurtarmak için Zeus'tan çaldığı ateşi ve iyimserliği veya umudu insanlarına verir. Bilimi ve sanatı temsil eden ateş, bütün koşulları çekilir hale getiren iyimserlikle birleştiğinde insanlar yaşayabilmektedir. Batı toplumu için Filantropi veya hayırseverlik bu anlama gelmektedir. Türk hayırseverliğinde İslam etkilidir. Allah yolunda yapılan hayırlar geleneksel kurumlar olan vakıflar aracılığıyla yapılmaktadır. Ancak inanç sistemlerinin dışında yine bu dünyanın işleriyle ilgilenen Vakıfların faaliyet alanlarına bakıldığında kültürel kurumların iktidar ilişkileri içerisinde yeniden iktidarın isteği doğrultusunda dönüştüğü açık bir gerçektir.

Çalışmada, Vakıfların öncelikle olarak iktidarın hegemonya kurma araçları birisi olduğu yönünde bir kabul söz konusudur. Selçuklu ve Osmanlı vakıflarının merkezi devletin güçlü olduğu dönemlerde devlet ile birlikte hareket edebildiği, bunun dışındaki dönemlerde ise iktidar sahibi kim ise onun etkisinde olduğu yukarıda ele alınmaya çalışılmıştır. Merkezi sistemin bozulmasıyla yerel şahsiyetlerinin hükmüne geçen ve iktidar göstergesi olarak işleyen vakıfların II. Abdülhamit'in merkezi devleti güçlendirmesiyle tekrar devlet içinde eritilmiş olması bunun bir örneğidir. Yine, Cumhuriyetle birlikte yeni egemen düşünceye göre vakıfların düzenlenmesi her iktidarın vakıfları kendi dünya görüşüne biçimlendirdiğinin göstergesi olduğu açıktır. Ayrıca, vakıfların ağırlıklı olarak eğitim faaliyetinde bulunması hegemonik düşüncenin kültürel iktidarını artırmak ve yaymak için kullandığı bir araç olarak görülmüştür. Hayırseverlik bu bakımdan önemlidir ancak, geleneksel anlamıyla hayırseverlik acil gereksinimlere yalnızca kısa vadeli çözümler sunmaktadır. Oysa buna karşılık *sosyal adaletin geliştiği toplumlarda* eşitsizlik ve güç dağılımı sorunlarına çözümler daha kapsamlı çözümlere

kavuşturulmaktadır. Ancak, kurumsallaşan ve yüzyıllarca topluma hizmet eden vakıfların toplum içinde egemenlik ilişkilerden sıyrılarak etkin iyilik hareketleri olduğu gerçeğini de değiştirmemektedir.

Çalışma bağlamında son olarak sosyal sorumluluk kavramı üzerinden tartışmanın geleneksel Türk hayırseverlik yapıları olarak Hayratlar ve bu hayratları yapan kurumlar olarak vakıflar tarihsel ve toplumsal bağlam içinde düşünüldüğünde zaten yapıyor olması çok açık bir gerçektir. Pazarlama karması içerisinde tartışılan sosyal sorumluluk kavramının, işlevsel olarak ikame ettiği hayırseverlikle ilgili ister güçlünün gücünün simgesini teşhiri için olsun, ister kendi malını korumak için yapıyor olsun, ister se de merkezi iktidarın dünya görüşüne göre biçimlendirilsin vakıflar birer iyilik hareketi olarak topluma faydalı birer hayırseverlik kurumlarıdır. Yüzyıllarca şimdilerde tartışılan sosyal sorumluluğu yerine getiren vakıflar, faaliyet alanlarıyla sosyal adaletin sağlanması yolunda önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmektedir.

Kaynaklar

Balıkçioğlu, Betül ve Karacaoğlu, Korhan. (2007). “Sosyal Bir Ürün Olarak Toplumla Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 9/2, S. 121-141.

Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, Business Horizons, July-August. s. 39-48.

Çizakça, M. (2000). A History of Philanthropic Foundation: The Islamic World From the Seventy Century to the Present , İstanbul: Boğaziçi University Press.

Hall, E. T. (1992). “Melez Şahsiyetlerimiz”, Birikim, Sayı: 45–46, İstanbul.

Hall, S. (1999a). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü”, içinde Medya, İktidar, İdeoloji, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.

Hall, S. (1999b). “Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”, içinde Medya, İktidar, İdeoloji, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.

Hall, S. (2003). “Kodlama ve Kodaçım”, içinde Söylem ve İdeoloji, (haz.) Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınları.

Hall, S. ve Jaques, M. (1995). Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar>

Kim S. Y. ve Reber, B. H. (2008). Public Relation Place in Corporate Social Responsibility: Practitioners Define Their Rol. Public Relation Review. DOI:10.1010/j.pubrev.2008.07.03.

Lantos, G. P. (2002). The Ethicality of Altruistic Corporate Social Responsibility, *The Journal of Consumer Marketing*; 19, 2/3, s. 205-208.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Mattelart, A. ve Neveu, E. (2007). *Kültürel İncelemelere Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özbek, Nadir. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Neuman, W. Lawrance, (2014a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt 1*, Ankara: Yayınodası Yayıncılık.

Neuman, W. Lawrance, (2014b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt 2*, Ankara: Yayınodası Yayıncılık.

Stinson, S. (2004). "Philanthropy Inc.", *New Orleans City Business*, 19 Ocak 2004.

Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

Robbins, S. P. (1994). *Management*, New Jew Jersey: Prentice Hall International Inc.

Rousseau, J. J. (2010). *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat*, İstanbul: Adam Yayınları.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeniyıldız, B. (1986). "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, c. VIII. İstanbul: MEB Yayınları.

Yönet, E. (2005). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 239-264. <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m7.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2020).